

Den neoliberale guvernemantalitet, biopolitik og teologi

- Interview med Thomas Biebricher¹

*En af de mest berømte tidlige Foucault-receptioner i Tyskland var den kritiske reception fra Jürgen Habermas' side. I dit tidligere arbejde – såsom din ph.d.- afhandling, der udkom som bogen *Selbstkritik der Moderne*² i 2005 – åbner du for en mere 'produktiv' diskussion mellem Habermas og Foucault og spørgsmålet om, hvordan man i det hele taget bedriver kritisk teori. I denne sammenhæng kommer jeg også til at tænke på Martin Saar og hans *Genealogie als Kritik*,³ hvor han også bruger Foucault som en måde at bedrive kritisk teori på. Hvad betød Habermas for den indledende reception af Foucault i Tyskland i almindelighed og i Frankfurt i særdeleshed? Og ser vi for tiden en slags 'ny Foucault'?*

Jeg tror, det er rigtigt, at den måde man ser Foucault på – især når vi taler Frankfurt og klassisk kritisk teori – har ændret sig betydeligt over de seneste 30 år. I 1980'erne, som du nævner, var Habermas en af de mest udtalte og mest prominente kritikere af Foucault, og hovedaktører fra Institut for Socialforskning og folk fra dette miljø såsom Axel Honneth fulgte denne retning.⁴ Det drejede sig særligt om det normative fundament for kritik, som skulle være manglende i Foucaults arbejde. Jeg tror, at Habermas konkluderede, at sådan en type kritik ville ende med enten at blive en meget konservativ ramme, fordi det ville vise sig, at individer eller subjekter i virkeligheden slet ikke var i stand til at udfordre magtregimer, som subjektiverer dem på alle mulige måder. Jeg tror også, at han samtidig var bekymret for at tænkere som Foucault – men også andre postmodernister og strukturalistiske tænkere – i virkeligheden uforvarende var i gang med at indgå en sær alliance med økonomisk liberale tænkere og neoliberale tænkere. Når man ser på de ting Habermas skrev i 1980'erne, ser man altid den bekymring, at på den ene side har man et neoliberalistisk stormløb med thatcherisme, reagano-

mics osv., og på den anden har man postmodernistisk, poststrukturalistisk tænkning, og jeg tror, at han altid antog, at de tilsammen udgjorde et meget problematisk syndrom, om du vil.

Som jeg sagde, mener jeg, at det har ændret sig gennem de seneste 20-30 år. En af de skelsættende begivenheder var en konference om Foucault i 2001, som var organiseret af Martin Saar og Axel Honneth, og som fandt sted her i Frankfurt, og som var en meget international konference med en lang række prominente navne, som kom her og præsenterede deres ting.⁵ Det betyder ikke, at Foucault ikke bliver set i et kritisk lys længere, men jeg tror, at alle er enige om, at han har noget produktivt at sige, og jeg tror, mange mennesker nu vil argumentere for, at Foucault på en eller anden måde også bedriver kritisk teori – eller i det mindste har nogle vigtige bidrag til kritisk teori.

Hvad var det, som folk her i Tyskland kunne tage fra Foucault omkring 2001 og denne konference, som ikke var der i forvejen, siden de vendte sig mod Foucault?

Jeg tror, det er en genealogisk form for kritik. Det er en form for kritik, som er meget historisk orienteret og forsøger at tage historien seriøst, og som ikke tilbyder en entydig normativ ramme. Jeg tror aldrig, det handler om normative grundlag. Jeg tror snarere, det handler om at påpege de 'omkostninger', der er ved bestemte magtformationer, ved at blive et subjekt og regere dig selv som en bestemt slags subjekt. Men det betyder ikke, at der er en tilstand, hvor vi kan blive fuldstændigt befriede fra magt.

Lad os vende os mod, hvordan du arbejder med Foucault. Hvad tager du fra ham i dit arbejde?

Jeg har altid anset Foucault for ikke at tilbyde nogle færdiglavede teorier eller endda historier. Jeg anser ham for at tilbyde et meget udtalt 'ufærdigt forskningsprogram'. Jeg tror, det efterlader mange løse ender og mange tankeprovokerende hypoteser, som man kan engagere sig med. Det er, hvad jeg synes er interessant ved det. Jeg ville ikke nødvendigvis identificere mig selv som foucauldianer, som om der skulle være en eller anden særlig metode, som jeg så følger.

Det er snarere at acceptere invitationen til 'at lege' – Foucault nævner på et tidspunkt, at han ønsker, hans arbejde bliver forstået som en invitation til at lege med det i stedet for at gentage det, ikke at følge den stringent, endda tænke imod det ind imellem, og jeg tror, det er noget, jeg gør meget. I mange af de ting jeg har skrevet om Foucault, forsøger jeg at være meget kritisk overfor, hvad han gør, og på samme tide forsøger jeg at spotte det produktive i disse hypoteser og denne måde at se tingene på.

Du har selv skrevet en bog om neoliberalisme.⁶ Siden 2004, hvor de såkaldte guvernementalitätsforelæsninger⁷ blev udgivet på fransk, har guvernementalitet virkelig været et buzz-word i samfundsvidenskaberne, men også på andre felter. Hvad er fordelene ved et begreb som 'neoliberal guvernementalitet' sammenlignet med andre tilgange til neoliberalisme? Jeg mener, neoliberalisme er selvfølgelig ikke et nyt fænomen, men det virker som om, at forskningen i neoliberalisme trækker meget på Foucault og dette begreb om guvernementalitet.

Der er to ting, jeg finder interessante ved denne tilgang. For det første ser den neoliberalisme som et politisk fænomen, fordi det er et spørgsmål om regering og et spørgsmål om, *hvordan man kan regere levende væsner* eller *regere en befolkning* – det er nogle af de formuleringer, Foucault benytter sig af gentagende gange. Det er ikke først og fremmest et spørgsmål om økonomi. Det er vitterligt et politisk spørgsmål om, hvordan man regerer en befolkning, der udgøres af levende væsner, som bliver anset for at være – eller burde være – frie; tilskrevet bestemte friheder; ikke mindst fordi, at befolkningen så vil være mere produktiv. Og spørgsmålet er: Hvordan regerer man sådan en befolkning af frie væsner? Jeg synes, det er et yderst interessant spørgsmål, fordi det bringer én væk fra snævert forståede økonomiske spørgsmål, som gennem en lang periode var i centrum, når det kom til diskurser om liberalisme og neoliberalisme. Det betyder ikke, at disse spørgsmål ikke er vigtige spørgsmål, men en af de mest interessante ting ved Foucault er, at han tilbyder nye perspektiver på ting. Det betyder ikke, at de andre perspektiver er forkerte, men det er med til at berige det samlede billede, vil jeg mene.

Den anden pointe er: Eftersom Foucault er så optaget af subjekt-skabelse, subjektivisering, tror jeg virkelig, at guvernementalitäts-

litteraturen om neoliberalisme har været et vigtigt bidrag til bedre at forstå, hvad det virkelig vil sige at være et *neoliberalt subjekt*.⁸ Selvom – det er klart – vi aldrig helt er neoliberale subjekter. Vi er aldrig perfekt konstruerede, om man vil. Vi er altid også interpererede på andre måder. Men vi har nu en meget bedre forståelse af de forhold, vi har til os selv – eller man kan sige: De måder, hvorpå vi regerer os selv som neoliberale subjekter, og hvilke ’omkostninger’ der er ved at regere os selv og ved at blive regeret på en sådan måde – end vi havde før.

Du åbner din bog om neoliberalisme med et citat fra filmen The Usual Suspects: "The greatest trick the devil ever pulled was convincing the world he didn't exist" og så bruger du på en måde denne metafor til at åbne spørgsmålet om neoliberalisme. Vil du uddybe betydningen af denne metafor lidt: Hvad betyder den? Hvordan bruger du den?

Ja, idéen kom til mig, mens jeg sad på en bar i Berlin, der hedder *Kaysers Soze* opkaldt efter den karakter i filmen, som bruger dette citat – som i øvrigt oprindeligt er et Baudelaire-citat. Så jeg sad der og tænkte om neoliberalisme: Er det egentlig ikke noget lignende med neoliberalisme? Jeg tror, at det jeg mente var: Selv for dem, som er meget kritiske overfor neoliberalisme, virker det som om, at neoliberalisme er allestedsnærværende, og at der på nuværende tidspunkt nærmest er et globalt regime af neoliberalisme, som endda har nået et af de få tilbageværende officielt kommunistiske lande, nemlig Kina. Og for dem vil det se ud som om, at neoliberalisme er gået fra den ene sejr til den anden og regerer verden, så at sige. Der er andre, for hvem sådan noget som neoliberalisme ikke eksisterer, og de vil altid argumentere for, at det har været en kliché lige fra det øjeblik folk begyndte at bruge denne term; at det altid har været en kliché med ultra-frie markeder, turbokapitalisme osv., som aldrig har eksisteret; at det har været brugt som en stråmand, altid kun for polemiske formål. Og de vil sige: A) vi burde sikkert i det hele taget droppe begrebet, fordi det er så ladet med ideologi, og B) jeg tror, de vil fortsætte med at sige, at selv hvis der var sådan noget som en neoliberal agenda – hvis der nogensinde har været en – så er den aldrig blevet implementeret, for når vi ser os omkring, ser vi ikke denne ultra-frie markeds kapitalisme; vi har stadig velfærdsstater,

og vi har stadig indflydelsesrige nationalstater, som er meget aktive omkring økonomien.

Og jeg tror, dette har ført til en konstellation, hvor selv de, som er kritiske overfor neoliberalisme, er blevet meget selvbevidste om, hvordan de bruger begrebet, fordi de ikke vil angribes for at være polemiske og ideologiske. For selvfølgelig er det rigtigt: Hvem end der bruger begrebet neoliberalisme beskriver nogen andre og forsøger så at sige at male dem op i et hjørne. Ingen vil nogensinde identificere sig selv som neoliberal – eller i det mindste kun meget få mennesker. Så det er en mærkværdig konstellation, fordi formentlig har vi neoliberalisme uden nogen neoliberale, hvilken er en besynderlig ting. Men måske er det neoliberalismens list...

Så dette citat fra The Usual Suspects var en måde for dig at sige: Vi har The Mont Pelerin Society⁹, og vi har Hayek¹⁰ og Friedman¹¹ og Becker¹² og alle disse teoretikere – så lad os gå tilbage og læse dem for at se, hvad de måske kan fortælle os, om vores nutidige situation..?

Ja, helt sikkert. For det første bliver man nødt til at anerkende, at neoliberalisme er et vanskeligt begreb at arbejde med, fordi det er så omstridt og så politiseret i en sådan grad, at – som jeg sagde før – selv dem, som er kritiske overfor neoliberalisme, har svært ved at bruge dette begreb på nuværende tidspunkt, fordi det får dig til at ligne en eller anden ideolog, som forsøger at angribe frimarkedskapitalisme. Så det er en måde at gøre begrebet produktivt på; for der er altid en fare for at begreber bliver for vage – ikke bare omstridte, men vage – og jeg tror, at den bedste måde at gøre noget ved dette problem er, at gå tilbage til de folk, som rent faktisk beskrev sig selv som neoliberale. Og det betyder, at man må gå tilbage til 1920'erne, 1930'erne, 1940'erne, hvor man er vidne til neoliberalismens fødsel i et relativt kort tidsrum, da Hayek og Eucken¹³ og Röpke¹⁴ osv. rent faktisk identificerede sig selv som neoliberale. Den bedste måde til at gøre det meningsfuldt, hvad neoliberalisme handler om, er ved at se nærmere på konteksten for dens opkomst, og jeg tror, det er den eneste måde, hvis man ikke vil lad sig rive med af alle mulige betydninger, som dette begreb kan have i den nuværende kontekst. Neoliberalisme er en politisk bevægelse, som reagerer på, hvad man anser for at være en krise i liberalismen, med det mål at

revitalisere den liberalistiske agenda, og som samtidig indebærer en kritisk revision af liberalismen. Og jeg er stadig agnostisk i forhold til i hvilket omfang, vi bør kalde vores egen tid neoliberalistisk. Lige nu forsøger jeg primært at finde ud af, hvad neoliberalisme var på et bestemt tidspunkt for nogle tænkere.

Vil du så tilskrive dig Foucaults begreb om en 'samtidshistorie', som forsøger at forstå, hvad der foregår i samtiden ved at lave genealogier over vigtige eller problematiske elementer i det samtidige?

Ja, jeg behandler dette foucauldianske perspektiv som et muligt perspektiv i bestræbelserne på at forstå, hvordan idéer former vores verden – for at formulere det lidt vagt. For mig er det et åbent spørgsmål. I lang tid ville jeg formentlig have skrevet under på en foucauldiansk forestilling om, hvordan det fungerer. Men jeg tror, at jeg nu ville være mere interesseret i at spille dette perspektiv ud mod andre perspektiver som for eksempel 'diskursiv institutionalisme', som er et mere mainstream politikvidenskabeligt perspektiv, men som samtidig interesserer sig for idéernes magt. Der er en række folk såsom Colin Hay og Mark Blythe, som har lavet noget glimrende arbejde om især de økonomiske idéers indflydelse på faktisk eksisterende politik. Og jeg kunne tænke mig at sammenligne disse perspektiver og se, hvor de bringer os hen, og på samme tid udfolde en gensidig kritik af disse perspektiver.

Jeg kunne godt tænke mig at stille dig et spørgsmål om forholdet mellem guvernemantalitet og biopolitik. Jeg har bemærket, at du benytter dig af både begrebet 'guvernemantalitet' og begrebet 'biopolitik', når du diskuterer neoliberalisme – jeg tænker her især på din artikel om Riistov¹⁵ og Röpke i tidsskriftet Foucault studies.¹⁶ Foucault udvikler begge begreber i den samme periode, men i det mindste for mig er det aldrig helt klart, hvad forholdet præcist er mellem dem. Hvad er dit syn på forholdet mellem guvernemantalitet og biopolitik / biomagt, og hvordan bruger du dem og forbindelsen mellem dem i dine studier af neoliberalisme?

Det er et svært spørgsmål... Nå, lad os starte sådan her: Der er noget meget underligt ved disse guvernemantalitetsforelæsninger – dem, som vi alle sammen kalder guvernemantalitetsforelæsning-

gerne – for titlen på den anden er *Biopolitikens fødsel*,¹⁷ og det underlige ved det er selvfølgelig, at Foucault i disse forelæsninger næsten intet siger om biopolitik. Jeg må indrømme, at jeg har forsøgt at holde de to begreber adskilt, og der er sikkert nogen, som har fået noget mere produktivt ude af disse to begreber ved at flette dem sammen. Hvad der interesserede mig, i den artikel du nævner, var præcis det, jeg beskrev tidligere, med at Foucault kaster alle mulige idéer og hypoteser op i luften og så forlader dem uden at føre dem igennem. Og det er det samme, når han – jeg husker ikke den præcise formulering – men når han er interesseret i 'liberalisme som biopolitikens grundlæggende skelet' eller omvendt. Så det er en agenda eller en tanke, som han aldrig tager op igen i nogen af disse forelæsninger, fordi han bliver 'afsporet' ved at tale om liberalisme og neoliberalisme som guvernementalitet.

Så det jeg gør, er at kigge på nogen af de ordoliberalere tænkere¹⁸ – især dem Foucault ikke taler så meget om – og forsøge at finde ud af, om der er en biopolitisk dimension i deres tænkning. Og det mener jeg, der er. I udpræget grad. Der er en masse snak om masser, masseliggørelse, hvilket vil sige fordelingen og densiteten af befolkningen; de er meget interesserede i befolkningen som en slags makro-krop; det er et meget organicistisk sprog, hvilket ofte er en del af biopolitiske diskurser og som er optaget af renheden og helbredet af samfundets krop (så der er det ret fremtrædende); og de interesserer sig også for fødselsrater, dødsrater og er meget bekymrede for overbefolkning. De er også optagede af familien, som i Foucaults tænkning er: 'Da man får fremkomsten af seksualitetsdispositivet erstatter det familie-dispositivet', men så bliver familien i stedet til, jeg tror han siger: 'et vigtigt *relæ* i dette nye seksualitetsdispositiv', fordi familien selvfølgelig til en vis grad er stedet for seksualitet og for seksuelle udfoldelser, og derfor er det også et sted for potentielle 'farer', problematiske udviklinger, sygdomme osv.¹⁹ Selvfølgelig har det også noget at gøre med fødselsrater, så man bliver nødt til at regulere ikke blot befolkninger men også familien, som er ét afsæt i dette forsøg på at regulere befolkningen. Og som jeg ser det, er alt dette ret fremtrædende i ordoliberalismen.

Så vil du sige, er der en neoliberal biopolitik lige så vel, som der er en neoliberal guvernemantalitet?

Ja, det mener jeg, der er. Og jeg vil mene, at den formentlig varierer med de forskellige former for neoliberalisme. Hayek er for eksempel meget interesseret i evolutionære processer, så jeg vil mene, at den biopolitik man finder dér, er forskellig fra den, man ser hos Röpke eller Rüstow.

I den sidste del af interviewet kunne jeg tænke mig at diskutere betydningen af historie i Foucaults arbejde en lille smule, især i forhold til de kategorier han udvikler undervejs i sit historiske arbejde. Jeg tænker på kategorier som guvernemantalitet, biopolitik, dispositiv osv. I eksempelvis forelæsningerne om den neoliberale guvernemantalitet [Biopolitikens fødsel] kombinerer Foucault mere samtidige analyser med genealogier over homo oeconomicus, civilsamfundet og markedet, hvor han tager disse begreber tilbage til 1700-tallet. Så det virker som om, der er en tæt forbindelse mellem kategorierne og det materiale, han arbejder med. Men når disse kategorier har siden haft en enorm indflydelse, er de ofte blevet anvendt på en lang række områder, hvor de er løsrevet fra det materiale, de er blevet til i sammenhæng med.

Jeg vil sige, at det er et ambivalent fænomen. På den ene side føler jeg, at man fra et foucauldiansk perspektiv bliver nødt til at sige: Hvadend folk gør med de her ting, er det fint, i den forstand at der bliver leget med det og forsøgt forskellige ting med det ved at overføre disse begreber til en anden kontekst. Men samtidig finder jeg det højest problematisk, for når man gør den slags, er den næsten uundgåelige skæbne for ethvert begreb og enhver idé, der undergår sådan en brug i alle mulige faglige rammer og sammenhænge, at det drænes for fast indhold; og det er ikke klart for mig, om vi – på en produktiv måde – kan gøre brug af disse begreber og bruge dem i alle mulige forskellige sammenhænge. For at give et eksempel er begrebet 'guvernemantalitet' lige for tiden uhyre populært blandt en lang række folk fra mange forskellige discipliner: Politikvidenskab, historie, sundhedvidenskaberne, sociologi – så det er regeringen af stort set hvad som helst. Du kan regere hvad som helst og hvem som helst, og det bliver anvendt i alle mulige sammenhænge. Når man læser denne litteratur, viser det sig, at de alle sammen forstår

guvernamentalitet på rigtigt mange forskellige måder, hvilket ikke er så overraskende for i Foucaults eget arbejde finder man to eller tre forskellige definitioner som ikke nødvendigvis stemmer helt overens med hinanden. Men pointen er, at måske går det som er interessant ved disse begreber tabt, når man anvender dem i alle mulige forskellige sammenhænge. Guvernamentalitetens historie sporer en specifik vestlig historie over regeringsformer, -rationaliteter og -teknikker fra Antikken og frem til nutiden. Men det er en meget vestlig, europæisk fortælling. At tage et begreb om guvernamentalitet og benytte det på i alle mulige ikke-vestlige sammenhænge... Jeg er ikke sikker på, det kan gøres på en meningsfuld måde, fordi en lang række af de ting, Foucault har at sige om guvernamentalitetens indhold og historien omkring, hvordan den udvikler sig, har noget at gøre med Middelalderens kristne Europa, for eksempel. Så at tale om guvernamentaliteten i en sydamerikansk sammenhæng er noget ganske andet og kan ikke bare overføres. Jeg tror ikke, man kan fremdrage sådan noget som en metode eller et begrebsapparat, der kan anvendes i alle mulige slags sammenhænge... men, der er selvfølgelig andre, der mener noget andet.

For mig har et af kerne-eksemplerne altid været disciplinærmagt. Foucault udvikler dette begreb og siger så senere hen, at disciplinærmagt er noget, der finder sted på et bestemt tidspunkt i historien, og at det i en eller anden forstand bliver afløst af biopolitik eller guvernamentalitet...

Selvom jeg nu ikke tror, det er blevet 'afløst'. Jeg tror nærmere, at der blot er forskellige lag og at andre magtformer føjes til for at supplere disciplinærmagten. Du kender sikkert den formulering, hvor han taler om en trekant af forskellige magtformer: Der er disciplin, suverænitet og regering. Nogle af dem er mere fremtrædende på bestemte tidspunkter, og nogle af dem eksisterer måske ikke på et bestemt tidspunkt, men det er ikke sådan, at disse tidligere former bare forsvinder, ligesom suverænitet og disciplin ikke ved at forsvinde fuldstændigt.

En af de filosoffer, som har forsøgt rent faktisk at gøre, hvad Foucault gjorde, og særligt når det kommer til begrebet 'guvernamentalitet', er Giorgio Agamben i sin bog Il regno e la gloria [Riget og herligheden] fra 2007, hvor han

forsøger at spore guvernemantaliteten tilbage til tidlig kristen teologi – især igennem begrebet 'oikonomia'.²⁰ Så han tager begrebet og forsøger at historisere det yderligere så at sige. Hvordan ser du dit arbejde med guvernemantalitet i sammenligning med det, som Giorgio Agamben forsøger at gøre? Forsøger du også, at bruge guvernemantalitet for at forfine eller udvikle det gennem studier af neoliberalisme for eksempel?

Jeg er ikke sikker på, det er noget, jeg gør, hvilket ikke betyder, at jeg ikke er interesseret i, hvad folk som Agamben gør. Men jeg ser det ikke som den måde, jeg arbejder med de her begreber på. For mig har anstødsstenen altid været, at Foucault – og nu kommer jeg til at gentage mig selv – kaster alle mulige idéer op i luften og efterlader dem ufærdige, og for mig at se tilbyder de produktive perspektiver, så jeg får lyst til at pille ved dem og tage et kritisk kig på dem for at se, hvad jeg kan gøre med dem.

Jeg synes, at hvad Agamben gør – og jeg har ikke nærstuderet lige præcis dette værk – men det slår mig som værende ret interessant, i den forstand at Foucault jo også er interesseret i guvernemantalitetens religiøse dimension og religiøse rødder, som for eksempel i begrebet om 'pastoralmagt', som han benytter sig af. Så at få en bedre forståelse først og fremmest af, hvad det er, og den måde, som Agamben forsøger at besvare eller forsøger at bidrage til en forklaring af, hvad pastoralmagt er, er en måde at gøre det på. Jeg har selv skrevet noget om pastoralmagt og forsøgt at få det til at give mening i en mere nutidig sammenhæng – faktisk i en neoliberal sammenhæng for at det ikke skal være løgn – hvor jeg er blevet interesseret i 'trosbaseret vejledning', faith-based mentoring, som det hedder i USA. Det er en del af det trosbaserede initiativ, som blev påbegyndt under George W. Bush og fortsat under Obama-administrationen, og som var tænkt som en slags reform af bestemte dele af den amerikanske velfærdsstat – især når det kommer til 'regeringen af de fattige' for at bruge en sådan formulering.²¹ Og så er spørgsmålet ganske enkelt, om vi kan skabe et nyt perspektiv på bestemte fænomener ved at bruge et begreb som pastoralmagt og med det, som Foucault havde at sige om forholdende mellem hyrden og flokken, hvilket for ham tilsyneladende er arketyper på regeringen af levende væsner.

Det er meget interessant, eftersom en af de ting Agamben kritiserer Foucault for er, at han ikke er tilstrækkeligt opmærksom på det politiske teologiske fundament for moderne regeringstyper. Jeg kommer her til at tænke på et foredrag, du holdt om Lippmann,²² hvor du diskuterede de teologiske implikationer og de teologiske fundamenter for neoliberal tanke. Er dette noget nyt, der sker indenfor guvernementalitetforskning, at man forsøger at finde andre fundamenter, såsom teologiske, for moderne guvernementalitet? Er det noget, du arbejder med?

Ja, det er noget, jeg er meget interesseret i. Jeg er selvfølgelig ikke den første til at pege på disse strukturelle elementer af den neoliberale diskurs, som minder om en religiøs diskurs, eller en særlig form for religiøs diskurs, jeg mener, det er en jødisk-kristen religiøs diskurs. Philip Manow²³ skrev engang en artikel om ordoliberalisme som religion, mener jeg, eller noget i den retning. Men jeg tror, man kan hente sådan et perspektiv fra mange forskellige folk. Det kunne være Foucault, det kunne være Agamben, det kunne være Carl Schmitt, der som bekendt fremsatte den berømte formulering, at 'alle den moderne statslæres betydende begreber er sekulariserede religiøse begreber'.²⁴ Hvad jeg særligt ser i den neoliberale diskurs er visse elementer, som er manikæiske: Der er altid god og ond og de neoliberale er altid den lille minoritet – men selvfølgelig den gode minoritet mod verdens ondskab. Det er utvivlsomt konstellationen i 1920'erne og 1930'erne, da neoliberalismen opstår, og jeg tror, at fra begyndelsen er dette en del af denne diskurs. Der er også et eskatologisk element i det, for antagelsen er, at liberalismen er i en eksistentiel krise og befinder sig i en mørk tid – hvilket ikke er helt ubegrundet. Men der er altid denne gestus – og det er særligt fremtrædende hos Lippmann, men også i enhver anden neoliberal tænker – som peger svagt ind i fremtiden: Hvis blot en revitalisering af liberalismen som neoliberalisme lykkes, så vil vi endelig kunne efterlade tårernes dal bag os og marchere ind i en lysere fremtid. Så jeg mener, der er disse to elementer, som er ekstremt vigtige, og jeg vil endda anse dem for at være noget af det, der binder den neoliberale diskurs sammen. Uagtet hvad de har at sige specifikt om økonomi og politik, vil jeg mene, at dette er den grundlæggende attitude.

Måske også et fundament i 'natural theology' og denne idé om, at verden er skabt på en bestemt måde, således at den perfekte regering på en måde vil optimere de eksisterende forhold. Jeg kommer til at tænke på Thomas Malthus²⁵ og hans forbindelse til 'natural theology' og hans teorier om befolkning...

Det er et spændende problem, når det kommer til Foucaults læsninger af det her, for noget af det, han siger, er, at en af de store forskelle mellem neoliberalisme og liberalism er forestillingen om en naturlig orden, som ville passe sammen med en naturlig eller deistisk teologi. Det er, hvad man ser hos Smith²⁶ og selvfølgelig også mange andre tænkere, oplysningstænkere i al almindelighed. For Foucault er den store forskel, at de tyske ordliberale har mistet troen på dette. For dem er markedet ikke længere indskrevet i en eller anden slags naturlig orden. Det er et ekstremt kunstigt fænomen.

Men jeg vil sige, at dette er et spændende perspektiv, for hvis man kigger nærmere på, og ikke bare kigger på tænkere som Eucken og Röpke, som formentlig vil sige noget lignende, men hvis man tænker på Hayek for eksempel – så er det noget helt andet. Han ville ikke sige, at markeder kun er kunstige og menneskelige frembringelser; i det mindste ikke bevidste frembringelser. Han ville være meget bekymret over en forestilling, som lugter af rationalistisk konstruktivisme, fordi for ham handler det om en evolutionær og nærmest uintenderet historie og langsomme udviklinger. Og selv med Eucken, vil jeg sige, har man bestemte passager, hvor Eucken spørger: 'Er dette en kunstig tilstand, konkurrence-tilstanden? Egentlig ikke. Selvfølgelig bliver staten nødt til at gøre nogle bestemte ting, men konkurrence-tilstanden realiserer blot de naturlige betingelser, som allerede var der in spe. Den udvikler dem bare, og gør dem fremtrædende.' Men han er altid forsigtig med at sige, at dette ikke er noget fuldstændig kunstigt, og han forsøger at indskrive forestillingen om en konkurrence-tilstand i en eller anden form for naturlig tilstand. På en anden måde end Smith, men jeg vil mene, at Foucaults distinktion kolliderer, når man kigger nærmere efter.

Hvordan ser du fremtiden for foucauldiansk forskning her i Tyskland og i Frankfurt? Nu ved jeg ikke, om der er et direkte samarbejde mellem dig og

Martin Saar og måske til en vis grad også Thomas Lemke, men det virker som om I til en vis grad arbejder med nogle af de samme ting. Hvad vil fremtiden bringe fra jer?

Jeg tror ikke jeg kan svare for de andre to, men for mit eget vedkommende er min interesse for Foucault, som jeg nævnte tidligere, ved at forskyde sig lidt. En af grundene til jeg blev interesseret i neoliberalisme – udover at jeg anså det for at være et vigtigt fænomen, som vi bliver nødt til at tænke kritisk over, og udover at jeg studerede økonomi i Freiburg og på den måde er ret bekendt med ordoliberal tænkning – var selvfølgelig Foucaults forelæsninger. Det var uden tvivl den vigtigste 'trigger' for min forskningsinteresse. Jeg kan selvfølgelig ikke sige, hvad fremtiden vil bringe indenfor Foucault-studier, men jeg er meget interesseret i, hvordan disse sidste forelæsninger²⁷ vil blive modtaget, for jeg har endnu ikke set meget arbejde om dem, *Om regeringen af de(t) levende*²⁸ osv. Så jeg er stadig meget spændt på, hvad der kommer ud af det.

Interviewet fandt sted i Frankfurt am Main, januar 2013.

Noter

- 1 Thomas Biebricher er ansat ved Johann Wolfgang Goethe-Universität, Frankfurt am Main og tilknyttet det tværfaglige forskningsprogram 'Normative Orders', hvor han arbejder med neoliberalisme som en normativ orden.
- 2 Thomas Biebricher (2005): *Selbsterkritik der Moderne - Foucault und Habermas im Vergleich*, Frankfurt a.M.: Campus Verlag.
- 3 Martin Saar (2007): *Genealogie als Kritik - Geschichte und Theorie des Subjekts nach Nietzsche und Foucault*, Frankfurt a.M.: Campus Verlag. Martin Saar er også tilknyttet J. W. Goethe-Universität i Frankfurt.
- 4 Institut für Sozialforschung blev oprettet i Frankfurt am Main i 1923 og blev hjemstedet for den såkaldt Frankfurterskole og 'kritisk teori' med prominente navne som Max Horkheimer, der blev instituttets leder i 1931, Theodor Adorno, Walter Benjamin, Erich Fromm og Herbert Marcuse.
- 5 Konferencen dannede grundlag for udgivelsen Axel Honneth & Martin Saar (red.): *Michel Foucault - Zwischenbilanz einer Rezeption*, Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- 6 Thomas Biebricher (2012): *Neoliberalismus zur Einführung*, Hamburg: Junius Verlag.

- 7 Foucaults to forelæsningsrækker fra 1977-78 og 1978-79, der udkom på dansk i 2008 og 2009: *Sikkerhed, territorium, befolkning* og *Biopolitikens fødsel*, København: Hans Reitzels Forlag.
- 8 For mere om dette se eksempelvis Jason Read (2009): "A Genealogy of Homo Oeconomicus – Neoliberalism and the Production of Subjectivity", *Foucault studies* (6), s. 25-36
- 9 *The Mont Pelerin Society* blev skabt i 1947 gennem en konference arrangeret af Friedrich Hayek med det formål at revitalisere liberalismen, og som sidenhen er blevet mest kendt for sin kamp for frie markeds kræfter. Blandt de mest prominente deltagere var folk som Walter Eucken, Milton Friedman, Maurice Allais, Wilhelm Röpke, Ludwig von Mises og Karl Popper. Blandt senere tiders berømte medlemmer skal også nævnes George Stigler, James Buchanan, Gary Becker og den nu forhenværende tjekkiske præsident Václav Klaus. Organisationen eksisterer den dag i dag.
- 10 Friedrich A. Hayek (1899-1992) var en østrigsk-britisk økonom, der sammen med Gunnar Myrdal vandt Nobelprisen i økonomi i 1974. Han underviste ved universiteter i London, Chicago og Freiburg og er kendt som en af det 20. århundredes skarpeste kritikere af enhver form for kollektivism.
- 11 Milton Friedman (1912-2006) var en amerikansk økonom, som vandt Nobelprisen i økonomi i 1976. Han er især kendt for sine makroøkonomiske policy-teori kendt som monetarisme og som hovedmanden bag den såkaldte Chicagoskole.
- 12 Gary Becker (f. 1930) var en amerikansk økonom, som også underviste i sociologi ved University of Chicago. Han er især kendt for sine almen-sociologiske teorier om mennesket som et rationelt handlende og nyttemaksimerende væsen.
- 13 Walter Eucken (1891-1950) var økonom og er kendt som en af fædrene bag Ordoliberalismen eller Freiburgskolen og er især kendt for sine teorier om den sociale markedsøkonomi, der var yderst indflydelsesrig i den økonomiske struktur man indførte i Tyskland og andre dele af Europa efter Anden Verdenskrig.
- 14 Wilhelm Röpke (1899-1966) var ligesom Eucken økonom og også kendt som en af hovedmændene bag ordoliberalismen.
- 15 Alexander Rüstow (1885-1963) var ligesom Eucken og Röpke kendt som en fædrene bag ordoliberalismen, men var i modsætning til de to mere kendt for sine sociologiske teorier om menneskelig handlingsmønstre og bevæggrunde.
- 16 Thomas Biebricher (2011) "The biopolitics of Ordoliberalism", *Foucault studies* (11), s. 171-191 fra <http://rauli.cbs.dk/index.php/foucault-studies/issue/archive>

- 17 Biebricher henviser her til de to forelæsningsrækker fra 1977-78 og 1978-79. I Tyskland har forelæserne fået undertitlerne *Guvernamentalitetens historie 1* og *2*, hvilket ikke er titler, Foucault selv gav sine forelæsninger.
- 18 Ordoliberalismen eller Freiburgerskolen var en neoliberalistisk, økonomisk skole og sociologisk tænkning, der inkluderede navne som Alexander Rüstow, Walter Eucken og Wilhelm Röpke, og som fik stor betydning for markedsreformerne i Tyskland efter 2. Verdenskrig.
- 19 Biebricher opsummerer Foucaults argument i *Viljen til viden - Seksualitetens historie 1*.
- 20 Giorgio Agamben (2011, [2007]): *The kingdom and the glory*, Stanford: Stanford University Press.
- 21 Se Thomas Biebricher (2011): "Faith-based initiatives and pastoral power", *Economy and Society* (40), s.399-420.
- 22 Walter Lippmann (1889-1974) var en amerikansk journalist og en af idémændene (omend ikke pengemanden) bag magasinet *New Republic* som så dagens lys i 1914, og som eksisterer den dag i dag. Lippmann var ligesom de andre medlemmer af The Mont Pelerin Society optaget af at genoplive liberalismen, og han var en af de mest indflydelsesrige stemme i den offentlige debat i USA.
- 23 Tysk politisk teoretiker, som blandt andet i 2008 har udgivet bogen *Im Schatten des Königs - Die politische Anatomie demokratischer Repräsentation*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, der også er udkommet i en engelsk oversættelse.
- 24 Se Carl Schmitt (2009), *Politisk teologi*, København: Informations Forlag.
- 25 Thomas Malthus (1766-1834) var engelsk pastor, underviser i politisk økonomi ved East India Company College fra 1805 og frem til sin død og står i dag som en af fædrene til den politiske økonomi. Særligt hans essay *On the Principle of Population* har gjort ham berømt og berygtet i eftertiden.
- 26 Adam Smith (1723-1790) var en skotsk økonom og moralfilosof hvis hovedværk *Nationernes velstand* bliver anset for at være en monumental begivenhed i økonomiens og liberalismens historie.
- 27 Biebricher taler her om de den løbende udgivelse af Foucaults forelæsninger, hvor forelæsningsrækkerne *Straffeteorier og -institutioner* (1971-72), *Straffesamfundet* (1972-73) og *Subjektivitet og sandhed* (1980-81) endnu ikke er udgivet.
- 28 Forelæsningsrækken fra 1980-81 udkom i 2012 på fransk, *Du gouvernement des vivants*, Paris: Seuil.

